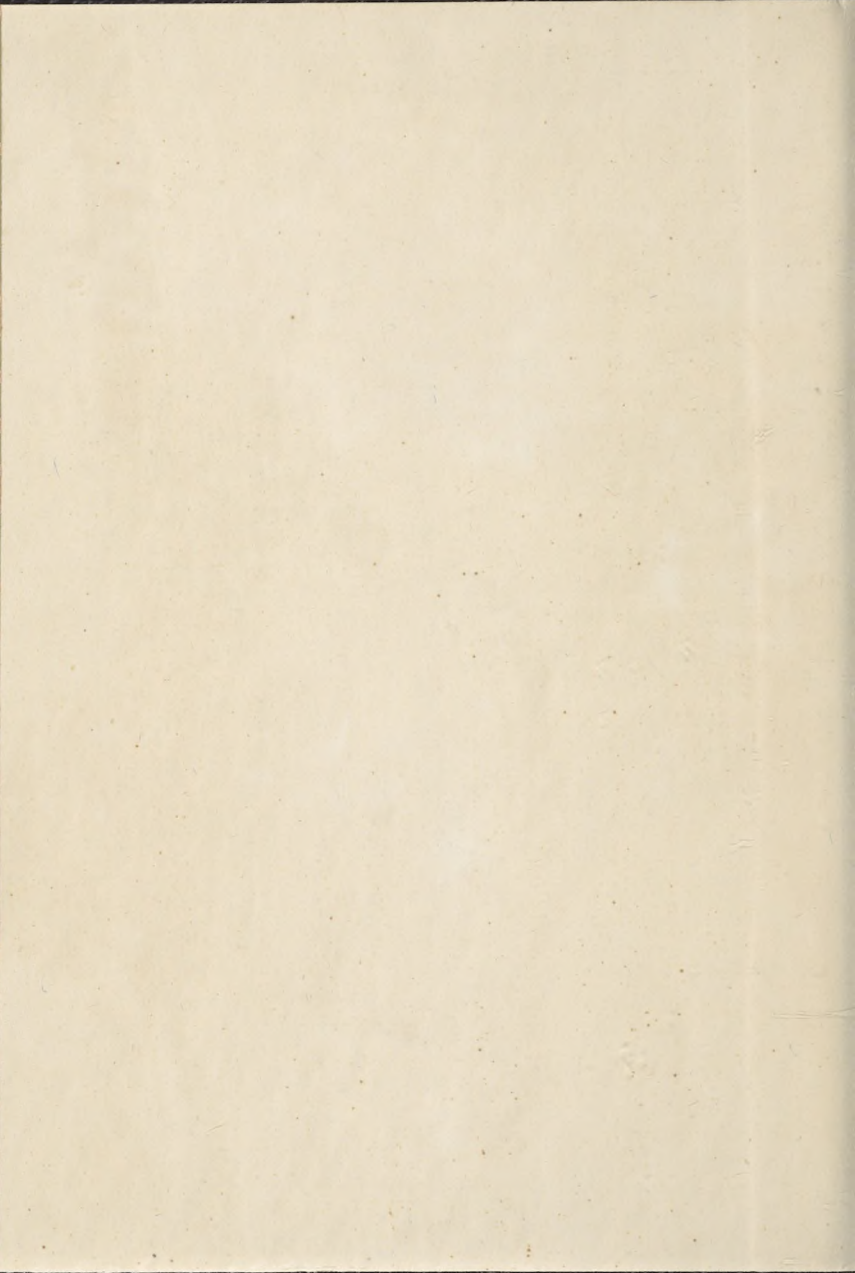
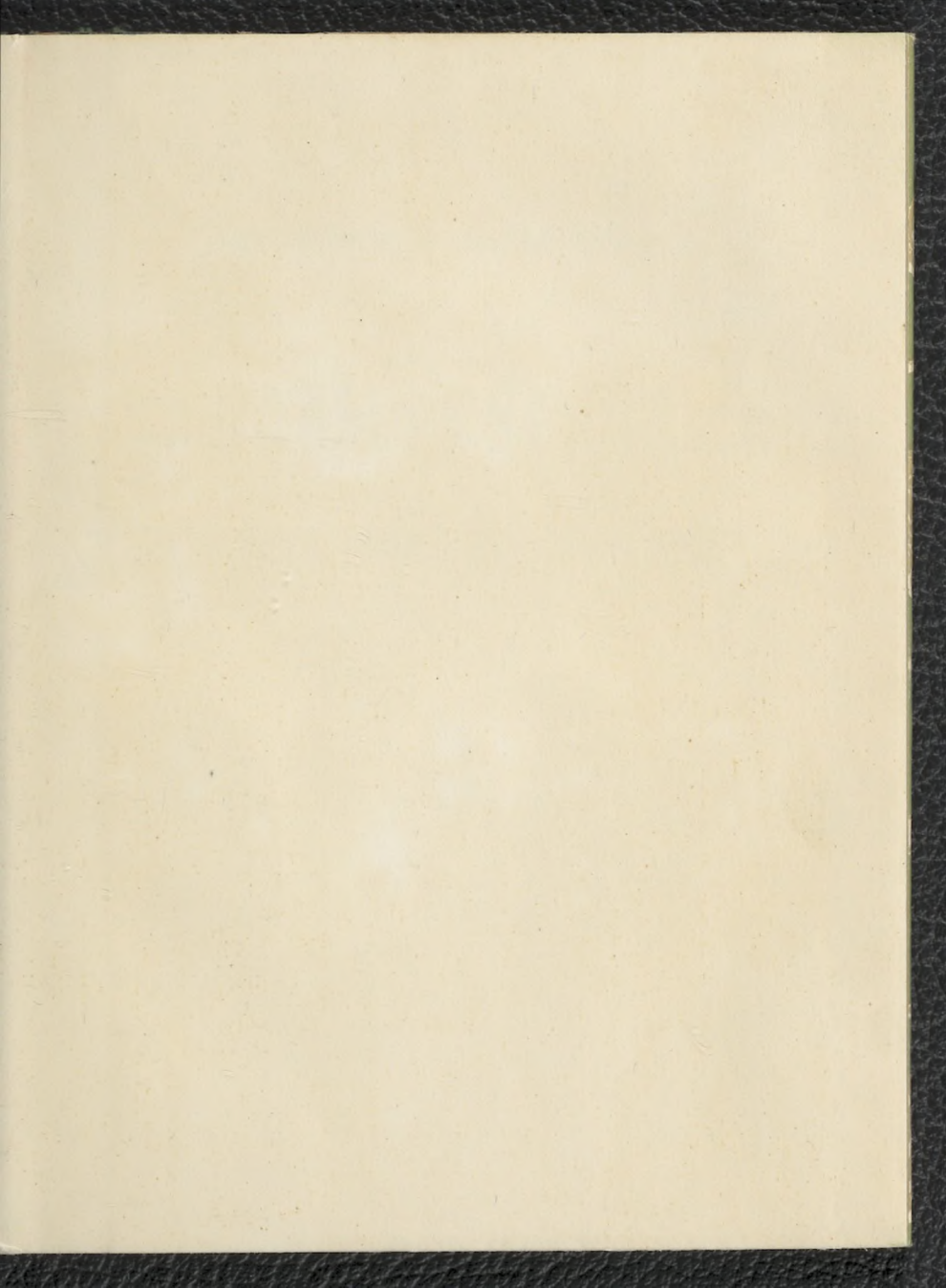

1240977

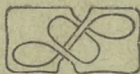
1.240.977 2

Ал. Шлюбскі

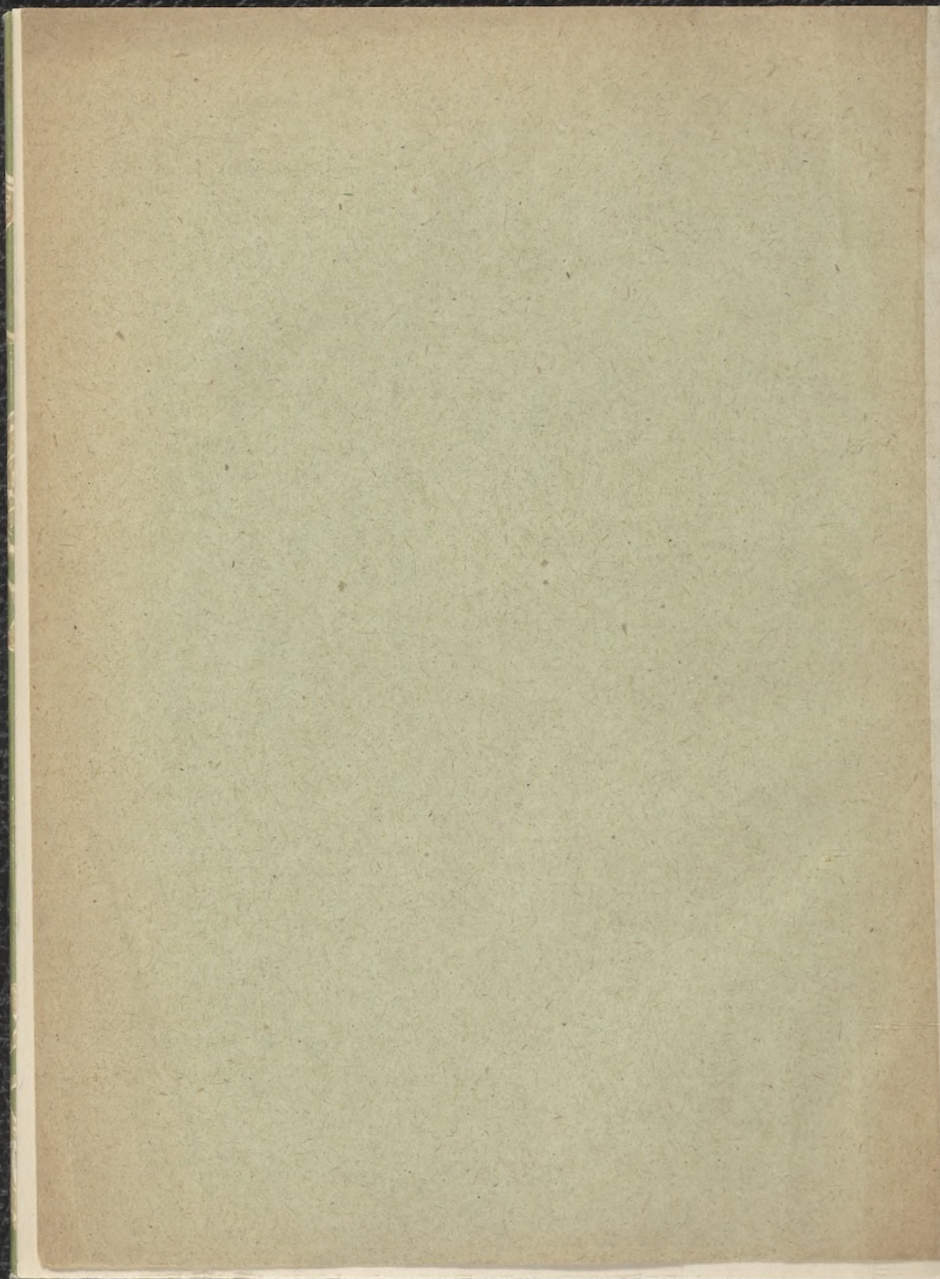
Сябра Інстытуту Беларускае Культуры

== ПАНЫ і СЯЛЯНЕ ==

у першай палове XIX стагодзьдзя

М Е Н С К — 1924

45-282
I 1.240.977

ПАНЫ І СЯЛЯНЕ

У першай палове XIX стогодзьдзя.

Сурова панавалі над намі
і ўсяляк здэкаваліся паны.

Лявон Гмырык. Аб прыгоннай спадчыне («Наша Ніва», 1913, № 44).

Гэты нарыс мае мэтай даць некалькі рысак з мінулага жыцця нашых беларускіх сялян першай паловы XIX стагодзьдзя, калі яны былі ўласнасьцю польскіх паноў, якія жылі на беларускай зямлі.

Усё, што выкладаецца ў наступных радках, узята з тагочасных аўтэнтковых дакумэнтаў, галоўным чынам, архіваў былога Менскага губэрнатара (ніжэй скарачанае: Г.) і былога Менскага Губэрнскага Дваранскага Дэпутацкага Сабраньня (скарочанае: Д.), якія захоўваюцца ў Менску ў Дзяржаўным Архіве.

Дакумэнты сьведчаць, што, якімі лютымі польскія паны былі да нашых сялян у вайсковых абставінах у час апошняй польскай окупацыі Меншчыны *), такімі яны былі і сто год назад у мірным жыцці. Відаць ужо такая натура польскага пана.

Выявіць беларускім сялянам польскага пана-ката вось заданьне гэтага нарысу, але адначасна (ня глядзячы на папулярнасьць яго выкладу) хацелася-б, каб нарыс меў і некааторую вартасьць для беларускай гістарычнай

*) Гл. артыкулы А. Шлюбскага. 1) Мінулае і сучаснае, «Савец. Беларусь» № 97, 1923.

2) У часы польскай окупацыі, «Савецкая Беларусь», № 155, 1923,

1.240.977

навукі з прычыны зьяўленьня ў друку ў першы раз новага матар'ялу, які высьвятляе ня высьветляныя пытаньні.

На колькі бедна гістарычная літаратура дзеямі аб паншчыне на Беларусі сьведчыць прыклад, што калі ў 1911 г. «Наша Ніва» сьвяткавала 50-гадовы юбілей званьня сялян ад паншчыны і калі газета хацела даць малянак цяжкага жыцьця на Беларусі пад панскай уладай, то матар'ялу такога не знайшлося і прышлося апісваць паншчыну Наўгародзкай губэрні з агаворкай, што паншчына Наўгародзкай губ. «мала розьніца ад таго, што было ў нашай старонцы»¹⁾.

I.

У 1836 г. Менскі губэрнатар пісаў аб беларускіх сялянах Меншчыны, што, па дайшоўшым да яго офіцыйным весткам, належачыя паном сяляне вельмі часта скончваюць сваё жыцьцё самагубствам; прычынай, якая даводзіла людзей да такога страшэннага жыцьцёвага канца была панская лютасьць у адносінах да належаўшых ім сялян.

У тым самым 1836 г. тое самае падкрэсьліў і Віленскі вайсковы губэрнатар, які пісаў, што ім прыкмечана шмат сьмяротных выпадкаў сярод сялянства Меншчыны, якія сталіся ад пабояў панамі і іх кіраўнікамі сялян²⁾.

А ў 1843 г. Менскага губэрнатара бярэ страх ад ліку забойства падданымі сялянамі сваіх паноў³⁾.

І калі ўсё гэта прымушан быў адзначыць той царскі ўрад, які падтрымоўваў барбарскую паншчыну, урад, які стаяў на варце панскіх

інтарэсаў і недаваньня ніякіх правоў сялянству, то, што рабілася ўзапраўды?

Зьдзекі польскага панства над нашым сялянствам і выкладзены на ніжэй паданых старонках; кажу «польскага панства» таму, што ў першай палове XIX стагодзьдзя на Беларусі апрача польскіх паноў ніякіх іншых паноў ня было.

II.

Эканомічнае становішча сялян.

Сяляне Мазырскага павету, належаўшыя князям Радзівілам, якіх арандаваў граф Чапскі, жылі так бедна, што ня мелі хлеба, а елі замест хлеба траву і ліпавы ліст; у найлепшым жа выпадку яны елі хлеб з мякінай ці з саломай, як гэта, напрыклад, было ў вёсцы Палушэвічах ⁴⁾.

Сяляне Менскага павету, належаўшыя пану Любанскаму да таго былі бедны, што, ня маючы хлеба, елі травы: асату і шчавель ⁵⁾.

Сяляне вёскі Грэбніцы, Ігуменскага павету былі заможнымі гаспадарамі: мелі сваё збожжа і агародніну, мелі валоў і коняй, але калі яны дасталіся ў валаданьне пану Антону Слатвінскаму, то ён усё пералічанае забраў сабе; дайшло да таго, што сяляне памянёнай вёскі ня мелі ні воднага каня, ні воднай дойнай каровы, ні іншай хатняй жывёлы, апрача таго, што засталася па аднэй ялаўцы на гаспадара; праз гэта і ежа сялян была вельмі кепская, а хлеб мякінны; з прычыны дрэннай ежы сяляне ня мелі моцы і бадзёрага выгляду; гэта асабліва дрэнна адзывалася на дзецях.

Паншчыну сяляне адбывалі кожны дзень на тыдні, а праца на сваіх уласных гаспадарках яны павінны былі рабіць ноччу. Гэта сямехдзённая праца на тыдні для пана і начная праца для сябе страшэнна мардавала сялян, якім пан амаль што нічога не даваў, ні з ежы, ні з вопраткі, ні з насеньня. Для прыкладу скажу, што ва ўсіх сялян і сялянак вёскі Грэбніцы з вопраткі былі толькі адны падраныя кашулі і каптаны; апрача іх нічога ня было нават для зьмены. Зямля дваровых сялян не засявалася яравым збожжам, бо яго ня было — не даваў пан. Апрача паншчыны сяляне выраблялі рагожы, якімі пан плаціў дзяржаўныя падаткі. Вырабляючы рагожы кожная хата зарабляла па 15 рублёў серабром, але ўсе гэтыя грошы забіраў пан, нічога не даючы сялянам ⁶⁾.

Яшчэ горай жылося сялянам вёсак Цесны і Дзірыдзіч, Рэчыцкага павету, якія арандаваліся нейкім Вольскім. Гэты паляк арандатар нязвычайна здэкаваўся над вясковым беларускім жыхарствам.

Кожны год у пачатку вясны Вольскі ўсё жыхарства арандуемых ім вёсак высылаў на заробаткі на вадзяны сплаў, з якога яны зваччаліся ў свае вёскі ў кастрычніку ці ў лістападзе, не знаходзячыся пры сваёй гаспадарцы ў час апрацоўкі сваіх палёў пад пасевы. У памянёных вёсках у 1842 г. было 750 душ, з іх пры адпраўцы на ганкі пакінута было пры хаце ўсяго толькі 47 чалавек, у лік пакінутых уваходзілі і 13-15 гадовыя хлопцы; пакінутыя павінны былі адбываць паншчыну па 2-3 дні ў тыдзень з душы, на іх-жа абавязку ляжала й апрацоўка зямлі ўсіх тых сялян, якія былі адпраўлены на ганкі, апрача гэтага

Ў час жніва яны панам пасылаліся да суседніх паноў на заработкі. Усе грошы, якія сяляне зараблялі пры сплаве ганкоў і пры ўборцы збожжа ў суседзяў, цалком ішлі пану Вольскаму. Пры адсутнасці мужчын, мужчынскую працу на паншчыне нясьлі жанчыны: яны касілі панскія сенажаці, аралі і баранавалі панскую зямлю.

Дзякуючы гэтым умовам, нівы тых сялян, якія былі на плытох, у большасці па некалькі гадоў не апрацоўваліся; а на тых сялян, якім удавалася апрацаваць сабе кавалак зямлі, пан Вольскі накладваў вялікія падаткі і розныя новыя павіннасці і абавязкі.

І вось у выніках такой нечалавечай эксплёатацыі сялян арандатарам Вольскім зьявілася тое, што сяляне яго ў літаральным сэнсе галадалі, дайшоўшы да поўнага жабрацтва, яны ня мелі ежы па некалькі дзён. А ўлетку, калі на палёх зьяўлялася крапіва і шчавель — зьбіралі іх і елі, спарыўшы ў гаршчкох. Гэта была адзінковая ежа, якая ратавала сялян ад галоднай сьмерці.

Некаторым гаспадаром Вольскі рабіў сваю панскую міласьць, даючы ім дапамогу: па аднаму гарцу жыта ў месяц на кожную душу, а так як, бязумоўна, гэтага было мала, то Вольскі павялічваў сваю міласьць і далучаў да гарца жыта паўтара гарца мякіны, грэцкай лускі і ільняных выжымак (макухі), якія застаюцца пры перапрацоўцы семя на поснае масла.

Тое самае рабілася і ў суседніх мясцовасьцях: у мястэчку Лосьве і ў вёсцы Крупеньках:—у абодвух гэтых селішчах жыхароў было 1540 душ, з іх пры хаце пакідалася толь-

кі 112 працаўнікоў, а ўся рэштка адсылалася на сплаў. Пакінутыя пры хаце таксама выпайнялі ўсе свае працы і неслі паншчыну, як і сяляне раней памянёных вёсак. У вёсцы Крупеньках з прычыны адсутнасці хлеба маткі кармілі сваіх дзяцей макухай, разьмешваючы яе ў вадзе, як кашу⁷⁾.

Амаль што тое самае бачым у двары пана Яна Траяноўскага ў Дзісьненскім павеце, які прымушаў належаўшых яму сялян працаваць на яго, на пана, круглы тыдзень; у хаце гаспадара кідалася толькі па адной душы. Зразумела што пасья гэткай эксплёатацыі панам сялян апошнія дайшлі да нязвычайна жабрацтва і ім не хапала хлеба, яны ня мелі скаціны для працы, а ў некаторых ня было нават а ніводнай каровы, хаты і гаспадарчыя будоўлі паразвальваліся⁸⁾.

Пан Барысаўскага павету Іпаліт Расіенскі, вядучы буйнае і нецвярозае жыццё прыгнятаў, сваіх сялян вялікімі працамі; пан гэты ня выдаваў сваім падданым і тых 16 фунтаў хлеба на мужчыну ў месяц (на жанчыну 12 фунтаў), якія павінен быў выдаваць згодна тагочасным барбарскім законам⁹⁾.

Другі пан Барысаўскага павету капітан Вальчэўскі давёў сваіх падданых сялян да саўпраднага падупадку, перавеўшы іх усіх у свой двор і прымушаючы іх дарэмна працаваць для пана, нічога за гэта ня плацячы¹⁰⁾.

Пан і паня двору Багушэвіч, Ігуменскага павету Чэслаў і Ганна Сьвентаржыцкія бязьлітасна прыгняталі і абіралі сваіх сялян. Сялянская зямля гэтых паноў у большай сваёй частцы зусім не апрацоўвалася і яна зарасла лесам; здарылася гэта, папершае, ад

недахвату ў сялян скаціны, бо лепшую жы-
вёлу паня заўсёды адбірала сабе, а, падругое,
дзякуючы частым пабегам сялян ад лютых
паноў.

А калі сяляне, без папярэджаючага да-
зволу пані, засеялі жытам, аўсом і ільным ма-
ленькія кавалкі пуставаўшай зямлі, якая была
застаўшыся ад уцёкшых іх суседзяў, то з
вырасшага збожжа паня частку забрала сабе,
а рэштку загадала скасіць і зьнішчыць, ня
даўшы ні крошкі тым сялянам, якія паклалі
тут і сваю працу, і сваё насеньне. Гаспадароў
проці іх жаданьня, паня пераводзіла з адной
вёскі ў другую, з легшага месца ў горшае,
у якую небудзь апусьцелую хату, якая заста-
валася ці пасьяля сьмерці гаспадара, ці пасьяля
яго зьбегу, ці пасьяля здачы яго ў салдаты; і
паня ня хочучы губіць даўгоў, якія яна лічыла
за старым гаспадаром, абавязвала выплачваць
гэтыя даўгі новых гаспадароў, якіх яна сяліла.
Жывёлу падданных сялян паня забірала сабе.
Аб гаспадарчым становішчы сялян гэтай
пані добра сьведчыць такі прыклад, што ся-
ляне вёскі Ганут, якая складалася с 18 гаспа-
дароў, жывёлы мелі ўсяго толькі «на 6 сох»¹¹⁾.

Пан двору Вешні, Пінскага павету Бані-
фацы Федаровіч, апрача таго што прыгнятаў
сялян непамернымі працамі, цялеснымі ка-
рамі, не даючы сялянам хлеба, адабраў яшчэ
ў іх пасьцьбішчную зямлю, зьварнуўшы яе ў
экономічную¹²⁾.

А пан Бабруйскага павету Хама Вань-
ковіч да таго быў люты са сваімі падданымі,
што яны яго забілі. Гэты пан страшэнна эксплё-
атаваў сялян, прымушаючы іх працаваць на
сябе ня толькі днём, але і ноччу; дапамогі

сялянам ён не даваў ніякай, замест яе ён ускладаў на сялян вялікія падаткі.

Папярэдні пан, які ўладаў сялянамі да Ваньковіча, збіраў з кожнага сялянскага двара па аднэй капе грыбоў, вагай ня больш двух фунтаў, па кварце мёду, па дзiesiąтку яек, па асьміне аўсу, па пяці гарцаў ячменю і жыта, па пяці фунтаў хмелю, па аднэй курыцы і па 25 капеек грошай серабром. Пан жа Ваньковіч патрабаваў з двара—грыбоў па 25 фунтаў, гарнец мёду, сорок яек, па асьміне аўсу, жыта і хмелю, курэй па 4 штукі. Пералічаныя паборы давялі сялян да нязвычайнага зруйнаваньня. А калі хто ў тэрмін ня ўносіў аброку, то таго пан караў не стасоўна віне самці пры дапамозе войта Кузьмы Каленьніка, які, ідучы за прыкладам пана, быў лютым катом для сялян.

Зьдзекі над сялянствам, катаваньне сялян пан Ваньковіч заўсёды злучаў з малітвай.

Штодзень увечары пан прыяжджаў у вёску, збіраў для малітвы ўсіх сялян у адзін двор, але перш малітвы ён караў тых, якіх за што-небудзь лічыў вінаватымі, у асобнасьці за нявыплату падаткаў. Усьлед за катаваньнем пачыналася малітва, якая цягнулася доўга да поўначы, ня гледзячы на тое, што сяляне зьвярнуўшыся з паншчыны павінны былі працаваць для сябе і што з прычыны недахваткі ў ежы ім патрэбен быў значны адпачынак.

Гэтыя малітвы, катаваньня і немагчымаць працаваць для сябе, давялі сялян да роспачы і да забойства пана¹³⁾.

І ў другіх месцах Беларусі адносіны паноў да сялянства былі такія самыя, ёсьць весткі аб панскай лютасьці да сялян, аб рабаваньні панамі сялян, аб нязвычайнай эксплёатацыі апошніх, напрыклад, на Гародзеншчыне ¹⁴).

Але панскае прыгняценьне сялян часта вылівалася ў форму самых бессаромных зладейскіх учынкаў, за якія месца даецца толькі ў адным вастрозе. Прывяду некалькі такіх прыкладаў. Паня Кіневічава зжала належаўшыя селяніну Тураўцу 35 коп жыта і зьвезла іх да сябе, нічога ня даўшы Тураўцу; ураджайную зямлю паня адбірала ў сялян, замест якой давала апошнім балоты ¹⁵). Селянін вёскі Калючы Балашэвіч, які належаў пані Сьвентаржыцкай, купіў у селяніна Сысоя Няхая з в. Багушэвіч цялёнка і, калі праз некалькі год цялёнак вырас, то па загаду пані ён быў узят у Балашэвіча за падаткі Няхая, каторы быў паняй адданы ў салдаты, і за двух Няхевых браценікаў, уцёкшых ад пані ¹⁶). Пан Любанскі Менскага павету забраў сабе сялянскую жывёлу ¹⁷). Пан Абуховіч, папершае, адабраў сабе сялянскую зямлю, а, падругое, забраў з лесу 50 пчаліных вульлёў, якія належалі сялянам ¹⁸).

Усе вышэй прыведзеныя прыклады вельмі калёрна малююць уладу польскага пана над беларускім селянінам у першай палове XIX стагодзьдзя, калі паны марылі сялян і голадам і холадам, і непамернымі падаткамі, і нязлічанымі працамі, і лютым катаваньнем. І ніколькі ня дзіўна, што з сялян паступова выхадзілі жалкія жабракі, што жабрацтва ўвайшло ў народную псыхолёгію, як няўхільны

падарожнік жыцця, што жабрацтва было распаўсюджаным у нас на Беларусі аж да апошняга часу; гэта ўсё вядзе свой пачатак ад панскага ўладання над селянінам; паны зрабілі наша сялянства жабракамі, так, напрыклад, падданыя князя Трубецкага (Крамскі п., Арлоўшчына) на працягу некалькіх год толькі і жылі дзякуючы жабрацтву¹⁹⁾.

III.

Катаваньне і зьдзекі польскімі панамі беларускіх сялян.

Якія формы прыёмалі панскія катаваньні вясковага сялянства добра відаць з ніжэй паданых фактаў, выпадкова да нас дайшоўшых. Гэтыя зьдзекі і катаваньні былі простымі вынікамі каталіцка-езуіцкай культуры сярэдне-вяковых інквізыцый, калі для большай славы богу каталіцкае духавенства катавала і паліла многасць бязьвінных людзей...

Пан Дзісьненскага павету Ян Траяноўскі так быў люты са сваімі сялянамі, што апошнім абрыдла жыццё і сярод іх пачаліся масавыя пабегі; іх лавілі і страшэнна катавалі за тое, што яны недзе хацелі знайсці сабе лепшую долю. Ось некалькі прыкладаў катаванняў злоўленых уцекачоў.

Франц Швед са зьвязанымі ўзад рукамі ў адной кашулі быў павешаны ў восеці такім парадкам: зачэплены вяроўкай каля пах праз плечы, Швед быў так падвязаны да верхняй балькі, што павіс у паветры, не дасягаючы нагамі падлогі; у такім становішчы Швед пра-

быў дванаццаць дзён, прычым увесь час яго бязьлітасна білі; ежу яму давалі толькі па аднаму разу ў суткі; пасля таго як ён прывісеў 12 дзён ён быў замкнуты ў калодку. Калодка гэта—бервяно, якое ўдоўж было 1 аршын і 3 цалі, а ў таўшчыню $4\frac{1}{4}$ цалі, вагай 1 пуд 2 фунты, да калодкі была прыроблена зялезная клямка з прабоямі. У гэтай калодцы Швед, які быў зусім змучаны папярэднім катаваньнем, знаходзіўся цэлы тыдзень, мелючы ўвесь час у жорнах сырое жыта.

Кабета Ганна Бурывава, зьбегшая ад панскай лютасьці і потым знойдзеная, таксама была падвешана ў восці, пан наругаўся над ёй, але яна не дацягнула да калодак. Кволае цела яе ня вытрывала і, пасля некалькіх дзён катаваньня ў восці, яна памёрла. А яе дачка, меўшая ад роду ўсяго толькі 14 гадоў, была замкнута ў калодку, у якой прабыла пяць дзён пасля чаго палова валос на яе галаве была абстрыжана. У справе аб гэтым пане адзначаны цэлы шэраг сялян мужчын і жанчын, каторыя памёрлі ад яго катаваньняў і лютасьці ²⁰⁾.

Пан Барысаўскага павету, капітан Вальчэўскі таксама са сваімі сялянамі быў вельмі лют. Сялян ён караў, прывязваючы іх да слупа, а жанчынам стрыг галовы. А адзін раз бяз ўсякай віны, усяго толькі па запальчывасьці свайго панскага характару, біў чым папала сяляніна Юрку Беланоўскага і, загадаўшы закупаць у ланцугі, у ваднэй кашулі ў вялікі зімовы мароз прывязаў на двары да слупа. Пратрымаўшы каля слупа дзьве гадзіны, пан загадаў прывязаць Беланоўскага да другога слупа і наказаць яго 200 ўдарамі дубцоў.

Цяжарную Дароту Беланоўскую, за тое, што сьвіньня яе брата ўскочыла ў панскі агарод, пан Вальчэўскі ірваў за валасы і біў палкай па далонях, а як толькі яна радзіла, то загадаў яе абляпляць вапнай і бяліць пакоі.

Ня было тыдню, каб пан Вальчэўскі бязьлітасна ня біў Гаўрылу Арлоўскага; а за тое, што апошні адзін раз паспрабаваў уцячы, — пан зьбіў яго палкай, а потым прывязаўшы вяроўкай за шыю да слупа, загадаў біць яго вяроўкамі не шкадуючы.

Андрэя Казарэўскага за нязначны праступак загадаў прывязаць за рукі і ногі да слупа і біць бязьлітасна вяроўкамі, скручанымі ў дзьве рэдзі²¹).

Пан двору Садаўшчызна, Менскага павету Ігнат Яблэшэўскі да таго быў лют у абхаджэньні са сваімі сялянамі, што было шмат сьмяротных выпадкаў нават ад уласнай панскай рукі. Так вядомы факт, што спаткаўшы селяніна Карлу Барота пан уласнаручна пачаў біць яго палкай па галаве і, калі селянін пад гэтымі ўдарамі зваліўся, то пан пачаў біць яго нагамі; у той жа дзень селянін памёр. Некалькі сялян да сьмерці былі засечаны дубцамі. За 20-гадовае ўладаньне сялянамі ў Яблэшэўскага ўцякло 7 мужчын і 4 жанчыны²²).

Селянін Ян Беязяк, за тое, што адмовіўся ісьці на ўзьверх «баршчынную» працу, быў пакараны паняй Сьвентаржыцкай 60 ударамі «дысцыпліны» (дысцыпліна — плётка з трох рамней); такім парадкам ён атрымаў 180 удараў рэмам²³).

На Горадзеншчыне паны садзілі сялян пад арышт у саладоўні пры вінакурных заводах, сьпякота ў якіх даходзіла да 40 градусаў²⁴).

Усьлед за панамі адзначаліся лютасьцю і падпанкі-рандатары. Так Рыбалтоўскі, які рандаваў двор Падвалюшкі, Ігуменскага павету, страшэнна біў адну 10-гадовую сялянскую дзяўчынку, якая, ратуючы сябе, уцякла да сваіх крэўных за некалькі вёрст. За дзяўчынкай прыехаў Рыбалтоўскі, які, накінуўшы на шыю дзяўчыны вяроўку, прывязаў яе да аглаблі і такім парадкам, падганяная пугай, яна побач з канём бегла дзье вярсты ²⁵).

Калі сяляне адбывалі паншчыну, то пазаду іх заўсёды стаяў войт з пугай, які біў людзей, каб яны лепей працавалі на пана ²⁶).

Па загаду пана сяляне хадзілі красьці да суседзяў, зразумела ўсё ўкрадзенае аддавалася пану ²⁷).

Сяляне былі ў поўнай уладзе пана, пан з селянінам мог рабіць, што яму хацелася, як з купленай на рынку якой-небудзь рэччу. Пан меў права здаваць каго хацеў на ўсё жыццё ў салдаты, апошнім быў вядомы пан Бабруйскага павету, гэнэрал Вішчынскі ²⁸).

Пан меў права прадаваць падданных сялян,—так паня двару Далькевічы, Барысаўскага павету, Каверская, прадала розным асобам са сваіх падданных 60 чалавек ²⁹). Без дазволу пана ня мела права выйсці замуж ні адна дзяўчына, ні адна ўдава ³⁰). Паны сачылі за гэтым таму, што яны ўвялі дзікі звычай па якому нявеста першую ноч пасля шлюбу павінна была праводзіць з панам. (*Jus prius postis*). Наагул для паноў сялянскія дзяўчыны, маладзіцы і жанчыны не існавалі, як людзі; усе паны бяз выключэння гвалтавалі іх, не паважаючы гонару нават зусім маладых дзяўчынак ³¹).

Вядомы цэлы шэраг паноў Меншчыны, якія бязьлітасна адносіліся да належаўшых ім падданных сялян; апрача прозьвішч ужо памянёных, назаву яшчэ такіх паноў: Восіп Гайдукевіч ³²⁾, Сьцягкевічы, Мазырскі п. ³³⁾, Адам Абламовіч, Навагрудзкі п. ³⁴⁾, графіня Каменская, Смаленшчына ³⁵⁾, Пётра Сьвід, Барысаўскага п. ³⁶⁾, Шэміот, двор Ратуцічы, Барысаўскага п. ³⁷⁾. Сьценпноўскі, Слуцк. п. ³⁸⁾ і г. д.

Пры катаваньні сялян па ўсёй Меншчыне панамі ўжываліся такія катаўскія прылады; калода, рагачіна, кандалы, дыцыпліна, біч ³⁹⁾.

Ад польскіх паноў не адставала і польска-каталіцкае духавенства, якое пры манастырох і касьцёлах мела шмат зямлі з сялянамі. Духавенства гэта, якое вучыла на словах каханьню і літасьці, у жыцьці было такім самым катам сялян, як і паны; і яны таксама здзекваліся над беларускім селянінам, страшэнна іх каралі, кідалі ў манастырскія і касьцельныя скляпеньні, дзе мучылі голадам і рознымі пыткамі пры дапамозе «калодак», «рагатак» і інш ⁴⁰⁾.

Калі ў тагочасных судах і ўзьнікала якія небудзь справы па прыгняценьню, па забойству панамі сялян, то справы гэтыя ляжалі не разгледжанымі ў судах по 2-3 гады, сьледства аб злачынствах не вялося да тэй пары, пакуль ня зьнікала прыкметы злачынства пасьячаго справа за адсутнасьцьцю даных спынялася; бывалі выпадкі, калі справы вяліся і па адзінаццаці гадоў ⁴¹⁾.

IV.

Адказы беларускага сялянства на зьдзекі
польскіх паноў.

А як-жа цёмная, бяздольная, няпісьменная, але вялізарная грамада беларускага сялянства, якая карміла і багаціла польскіх паноў сваёй крывёй і працай, як-жа яна адказвала на ўсе гэтыя панскія лютыя зьдзекі, бязьлітасныя катаваньні?

Адказы бывалі розныя.

Ілжывымі, прадажнымі папамі і ксяндзамі моцна была закладзена ў душу селяніна думка, што праўду трэба шукаць далёка, далёка, у цара; народ жыў думкай, як-бы дабрацца да цара і пажаліцца на паноў. І ўрэшце у 1847 г. народ сабраўся, на Віцебшчыне пачаўся вялікі рух падобны да паўстаньня, у якім прыняло ўдзел каля 10000 чалавек; сяляне хацелі ісьці пад забарону цара. Але іх палічылі за паўстанцаў, выслалі на сустрэч салдат, якія, па загаду цара, да якога ішлі сяляне, пачалі іх лавіць, вешаць і сеч⁴²⁾.

Але такія выпадкі бывалі рэдка. Больш сяляне хажывалі да свайго бліжэйшага начальства—губэрнатара.

Так жыхары двара Грэбніцы, Ігуменскага п. належаўшыя пану Слатвінскаму, дайшоўшы да жабрацтва жаліліся на свайго пана, Менскаму губэрнатару. Прайшло два гады, адказу ніякага яны не атрымоўвалі, а жыцьцё станавілася ўсё цяжэй ды цяжэй. Тагды яны і выршылі ісьці да начальства за праўдай; пайшлі адны мужчыны, пакінуўшы на вёсцы адных жанчын ды дзяцей. Але за тое, што яны прыйшлі да губэрнатара ўсёй вёскай, нібы зрабіў-

шы нейкае паўстаньне, яны былі пакараны губэрнатарам; губэрнатара-ката не затрымаў нават іх страшны змардаваны выгляд, падраная вопратка і прынесена мякіна, якой іх карміў пан замест хлеба ⁴³).

Язэп Вайткун, з Барысаўскага павету, у аднэй падранай кашулі прыбег з жальбай на пана Расіенскага ў Менск да губэрнатара ⁴⁴).

Некаторыя-ж сяляне, ня маючы веры ні ў пана, ні ў уладу, рабілі больш правіловы крок, чым першыя. Яны проста ўцякалі. Гэтыя ўцекачы кідалі свае сем'і, крэўных, хату, гаспадарку і разам з тым усё што мелі і ўцякалі ў лясы; іншы раз ўцякалі і цэлыя сем'і; некаторых лавілі, прыводзілі назад да паноў, якія барбарскі іх катавалі. Такім парадкам, напрыклад, з вёсак Сьвентаржыцкіх (Ігуменск. п.) на прыцягу з 1840 па 1851 г. уцякло каля 70 чалавек; некаторыя ўцякалі цэлымі сем'ямі ад чаго ў памянёных паноў апусьцела 28 двароў ⁴⁵).

А некаторыя сяляне зусім згубіўшы веру ў лепшую будучыну, ня маючы магчымасьці вясці барацьбу з панскімі катаваньнямі, зьдзекамі і эксплёатацыяй, сканчвалі сваё жыцьцё самагубствам ⁴⁶).

Самагубства, якое шырылася паміж сялянамі не на жарт успалохла тагочаснае начальства, якое пачало дашуквацца прычын, але ўсё роўна сялянскую долю нічым не палепшыла; для прыклада адзначу, што на Меншчыне ў 1836 г. было 80 самагубстваў, а ў 1837 г.—84 самагубствы, з іх 111 самагубстваў зроблены панскімі сялянамі ⁴⁷).

Да чаго была вяліка панская лютасьць гаворыць тое, што некаторыя сяляне сканчвалі самагубствам толькі з-за аднаго страху

перад панскай карай ⁴⁸⁾.

Захавалі дакумэнты весткі і аб сялянскіх паўстаньнях проці паноў. Але сучасьнікі, ляконічна адзначаўшы паўстаньне, чамусь не знаходзілі патрэбным больш-менш падрабязова на іх затрымоўвацца.

Так вядома паўстаньне сялян графіні Каменскай на Смаленшчыне ў 1826 г., якое ў офіцыйных паперах названа «буйнымь ослушаніемъ» ⁴⁹⁾.

Вядома паўстаньне зробленае ў 1821 г. сялянамі Пярэшаўскай слабады, Ігуменскага павету, якія належалі князём Радзівілам; паўстаньне прыняло было вялікія разьмеры і ўладай было ахрышчана «бунтомъ крестьянь», для ліквідацыі якога царом была ўтворана спэцыяльная камісія, але ў чым выявіўся гэты бунт, як протэставалі сяляне, што яны рабілі—аб гэтым дакуманты маўчаць; вядома толькі, што яны былі сурова пакараны ⁵⁰⁾.

Вядомы «неповиновенія» і «буйства» 1830 г. жыхароў вёсак Клецкай Ардзінацыі, належаўшых тым самым князям Радзівілам, узьнікшыя пры адбіраньні Радзівілам, згодна царскага загаду, сялянскай зямлі. Для ліквідацыі гэтага паўстаньня былі выкліканы салдаты ⁵¹⁾.

Ёсьць весткі аб арганізацыі сялян у паасобныя баявыя адзінкі (пэўна з беглых), якія рабілі напады на панскія маэнткі і грабавалі іх; так у 40-х гадох мінулага стагодзьдзя такі атрад з прыгнечаных сялян, ці як яго звалі паны «разбойничья шайка», распраўляўся з панамі на тэрыторыі ўсёй Меншчыны і Віцебшчыны ⁵²⁾.

У 1859 г. адбылося паўстаньне сялян, пана Шпіцнагеля ў двары Перванішкі Сьвян-

цянскага павету, яно было ліквідавана «военной экзекуціей» ⁵³).

Але ў большасьці сяляне абмяжоўваліся толькі забойствамі лютых паноў, ня маючы магчымасьці злучыць свае паўстаньні дробнага характару ў вадно вялікае агульнае паўстаньне. Паасобныя забойствы паноў былі вельмі распаўсюджаны, царом Міколай першым быў нават выданы загад аб асобным парадку сьледства падобных забойстваў ⁵⁴).

У 1812 г. у час вайны з французамі сяляне двору Ратуціч, Барысаўскага п. забілі пана Шаміота, яго галава і шыя былі пасечана тапарамі. Пасьля таго, як пасьля французаў расійская царская ўлада зноў зацьвердзілася на Беларусі, па падазрэньню ў забойстве Шаміота было закавана ў калодкі 13 чалавек. Гэтых калоднікаў амаль што не кармілі і некаторыя з іх памёрлі з голаду; чым справа скончылася невядома, толькі відаць, што сьледства цягнулася пяць год і ня скончылася, а няшчасныя сядзелі ў вастрозе і мёрлі ⁵⁵).

У 1818 г. пан Лутохін быў забіты сялянамі на полі ў час летняй працы, цела забітага на месцы забойства было спалена на кастры, у забойстве прыймала ўдзел усё сялянства, якое належала пану ⁵⁶).

У 1833 г. сяляне вёскі Любань Бабруйскага павету задавілі свайго пана Хаму Ваньковіча ⁵⁷).

У тым самым годзе сялянамі двара Зарэчча, Барысаўскага п. забіты абухом тапара па галаве пан Пётра Сьвід ⁵⁸).

У 1847 г. сялянамі застрэлены пан Слуцкага павету Сьценпнойскі. ⁵⁹).

У 40-х гадох XIX ст. жыхары вёскі Юдзіна, Віцебскага павету забілі свайго лютага кіраўнічага, за што былі сасланы ў Сібір на катаргу ⁶⁰⁾.

V.

Узаемаадносіны паміж сялянамі і панамі дакладна рэзюміраваны ў адным сэкратным адносьніку Менскага губэрнатора ў 1841 г.

«жестокость, излишняя строгость, частая несправедливость и чрезвычайныя требованія владѣльцевъ, арендаторовъ, административныхъ, повѣренныхъ, экономовъ и т. д. или нищета крестьянъ отъ обременительности возлагаемыхъ на нихъ работъ, продолжительныхъ отлученій отъ семействъ въ дальнія заработки и беззужныхъ переселеній съ одного мѣста на другое, рѣшали ихъ (сялян) на самоубійства и даже посяганія иногда на смертоубійства» ⁶¹⁾.

Гэтыя радкі гавораць, што ўлада царская добра бачыла, як цяжка жывецца народу, але цікава, як цар і яго ўрад паляпшаў жыццё народу?

У 1830 г. царом было загадана: «преслѣдовать строжайшимъ образомъ всѣхъ тѣхъ неблагонамѣренныхъ или развратныхъ людей, кои подобно многимъ прежнимъ примѣрамъ, начали разсѣивать ложныя слухи, о намѣреніи правительства дать крестьянамъ свободу».

«Преслѣдовать строжайшимъ образомъ всѣхъ тѣхъ, кои подобныя ложныя слухи распространять будутъ, принимая на мѣстѣ и самыя дѣятельнѣйшыя мѣры къ прекращенію и малѣйшихъ признаковъ неповиновенія крестьянъ помѣщикамъ ихъ» ⁶²⁾.

У 1841 г. па Меншчыне і Магілеўшчыне сярэд сялянства былі распаўсюджаны чуткі аб волі, аб звальненні царом сялян ад паншчыны, ці як напісана ў офіцыйнай тагочас-

най паперы: «вредные слухи, относительно дарованія будто-бы вольности крестьянамъ».

Чуткі гэтыя надта ўстрывожылі ўрад і паноў і сяляне, ці як іх у 1841 г. называў Менскі губэрнатар «затѣйливые и очень легко-вѣрные въ здѣшнемъ краѣ простолюдины», якія паверылі чуткам аб волі і гаварыўшыя аб ёй былі сурова пакараны за «ложные толки» ўладай і панамі ⁶³).

А ў 1848 г. цар рассылае новы загад, у якім зноў ясна падкрэсьлівае, што ён—цар пастарому захоўвае ўсю старую ўладу паноў над сялянамі; а пагэтаму ён—цар прапануе сваім губэрнатарам, каб яны ўсямерна падтрымоўвалі панскую ўладу над сялянамі, каб трымалі апошніх у пакоры паном, каб на малейшае нарушэньне сялянамі парадку зьвярталася-б суровая ўвага і каб прыймалася ўсё патрэбнае для прывядзеньня сялян у належнае павінавенне ⁶⁴).

А як царскай уладзе былі дорагі гэтыя паны-каты, якія трымалі народ у цемры і мучылі яго, добра сьведчыць прыклад з панам Смаленшчыны Энгельгардам, якога ў 1812 г. французы расстралялі выключна за яго лютасьць з сялянамі *), а царскі ўрад пастанавіў яму помнік у Смаленску за яго верную службу расійскаму цару і веры праваслаўнай.

Пасьля ўсяго выкладзенага зусім зразумела народная баязьлівасьць жывых паноў, якая выявілася ў агітацыі на Піншчыне пасля звальненьня ад прыгону, паводле якой сяляне павіны былі і павыразаць усіх сваіх паноў ⁶⁵).

Люты былі панскія паны да беларускіх сялян, але і бязьлітасна адказвала ім сялянства. І гэтыя крываваыя сялянскія пратэсты

гэтыя сялянскія паўстаньні былі адзіным фактарам прывёўшым сялян да 19 лютага 1861 г.

Так няхай жа ведаюць змаганцы і сяляне сучаснай Заходняй Беларусі, зноў папаўшай пад польскі бот, што толькі іх моцная і бязьлітасная барацьба з польскім панам за свае правы звольніць іх ад новай паншчыны.

Гэта кажуць гістарычныя прыклады з жыцьця нашага народу.

Ал. Шлюбскі.

Жнівень, 1923 г. Менск.

1) Е. А. Р. Прыгон у памяці жывых сьведак («Наша Ніва», 1911, № 7).

2) Д., № 1009, 1820.

3) Д., № 1002, 1826.

4) тс.,

5) Г., № 16, 1834.

6) Д., № 991, 1837.

7) Д., № 998, 1842.

8) Д., № 994, 1840.

9) Д., № 995, 1841.

10) Д., № 993, 1839.

11) Д., № 1008, 1849.

12) Д., № 997, 1841.

13) Г., № 1746, 1833.

14) Изъ записокъ И. А. Никотина, Спб. 1905, сс. 53, 55.

15) Д., № 1002, 1826.

16) Д., № 1008, 1849.

17) Г., № 16, 1834.

18) Д., № 1002, 1826.

19) тс.,

20) Д., № 994, 1840.

21) Д., № 993, 1839.

22) Д., № 1003, 1853.

23) Д., № 1008, 1849.

24) Изъ записокъ И. А. Никотина, Спб., 1905, с. 20.

25) Д., № 1008, 1849.

26) Д., № 1002, 1826.

27) Г., № 16, 1834.

28) Г., справа 1814 г.; бяз. №.

29) Справа Менскага Губэрскага распарадзіцель-
нага Камітэту за 1832 г.; бяз. №.

30) Д., № 1002, 1826.

31) Г., № 16, 1834.

32) Д., № 992, 1838.

33) Д., № 1000, 1846.

34) Д., № 1001, 1846.

35) Д., № 1002, 1826.

36) Г., № 1254, 1833.

37) Г., 1812 г., бяз. №.

38) Д., № 1033, 1847.

39) Д., № 1002, 1826.

40) тс.

41) Г., № 1132, 1834.

42) Великая Реформа, изд. Сытина. Москва, 1911,

43) Д., № 991, 1837.

44) Д., № 995, 1841.

45) Д., № 1008, 1849.

46) Д., № 1001, 18 6.

47) Д., № 1002, 1826.

48) тс.

49) тс.

50) Г., № 192, 1821.

51) Д., № 1030, 1838.

52) Справа канцелярыі Віленскага вайсковага Губэр-
натара № 92, 1849 г., захоўваецца ў Менскім Цэнтраархіве.

53) Изъ записокъ Никотина, с. 36.

54) Д., № 1031, 1842.

55) Г., № 1812, бяз №.

56) Д., № 1009, 1820.

57) Г., № 1746, 1833.

58) Г., № 1254, 1833.

59) Д., № 1033, 1847.

60) Никифоровский, Н., Очерки Витебской Бѣлорус-
сии, VII; ўвага 10.

61) Д., № 1002, 1826.

62) тс.

63) Д., № 1009, 1820.

64) Д., № 1002, 1826.

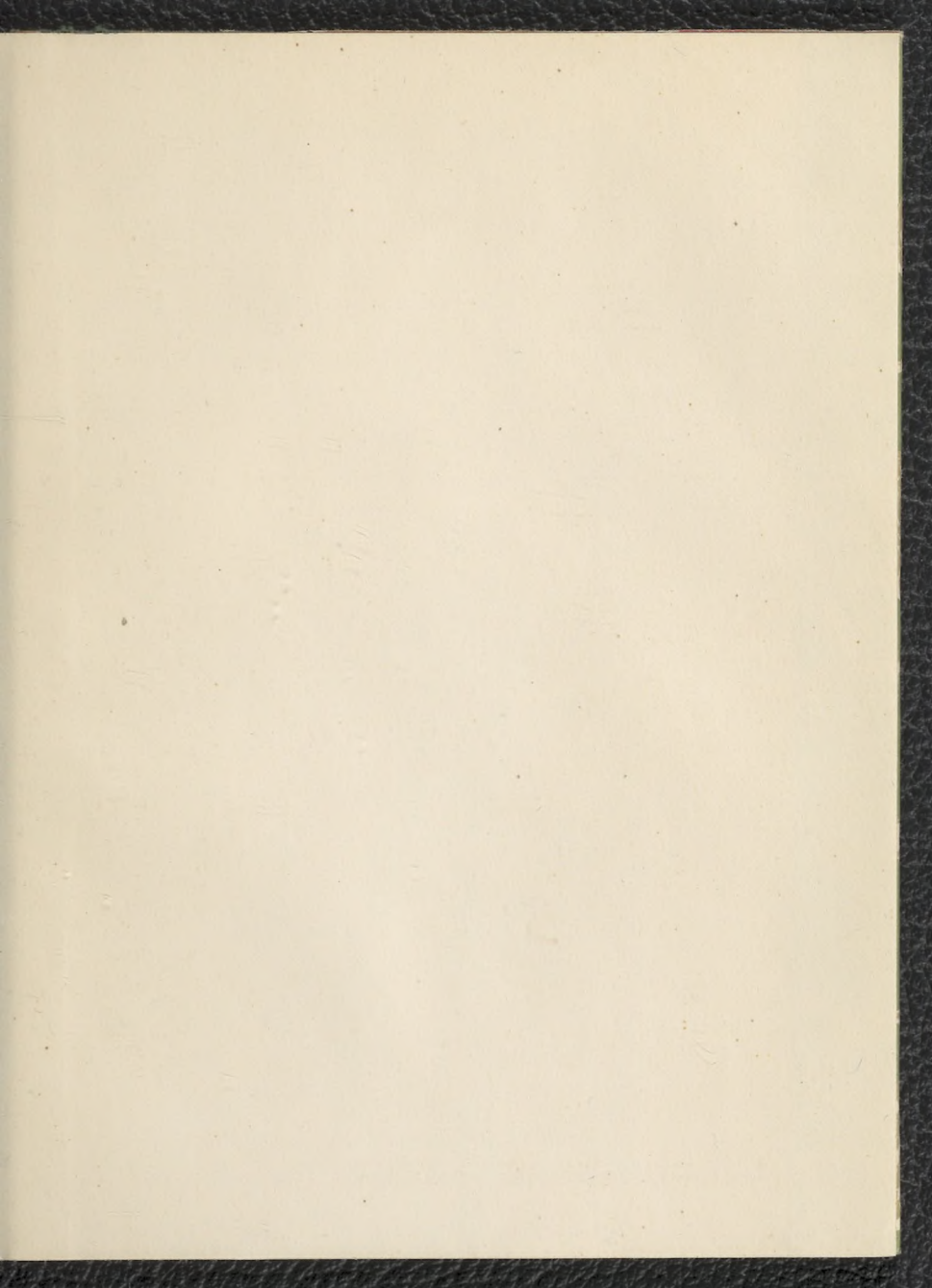
65) Д., № 1014, 1863.

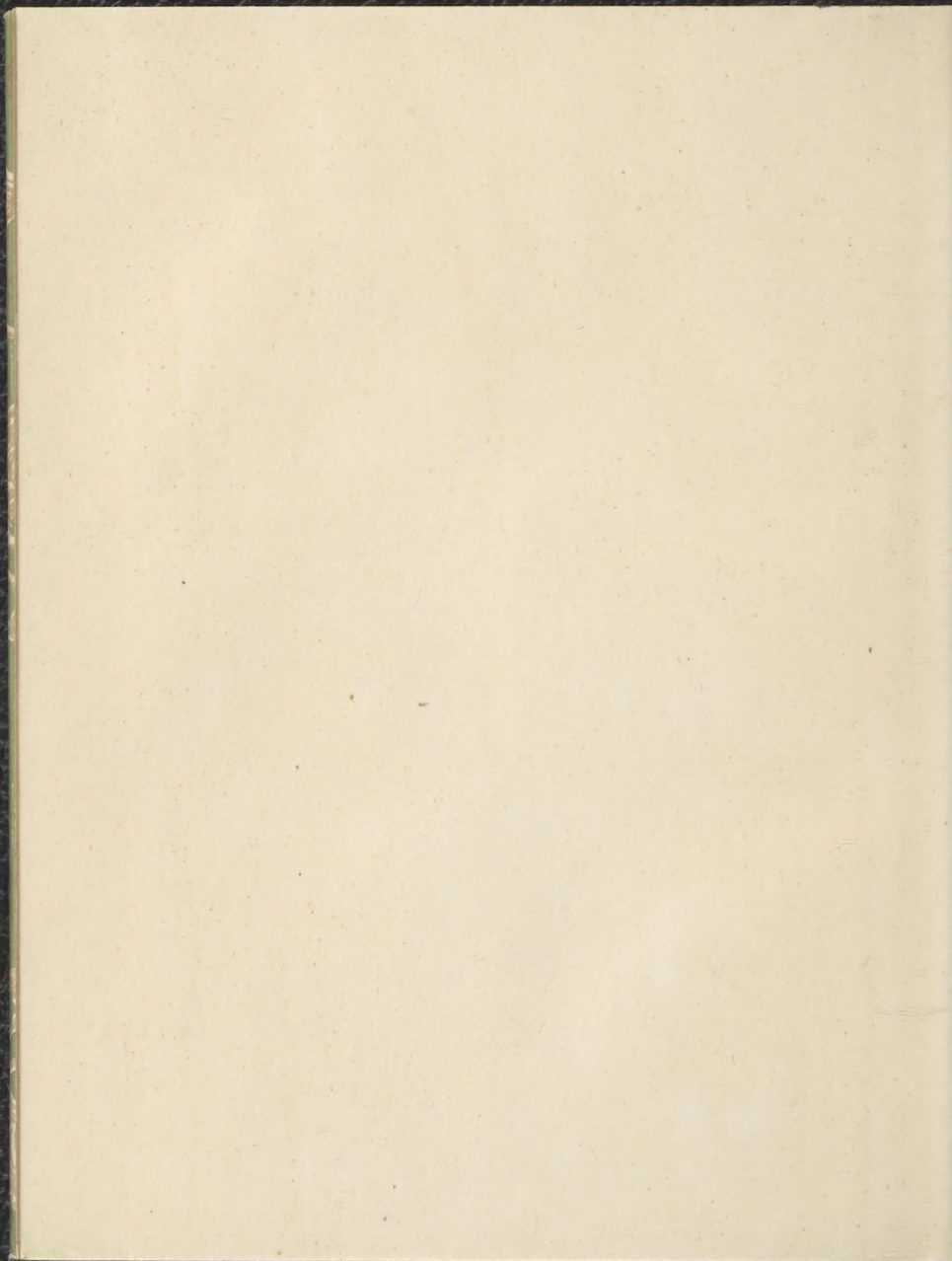
*) Смоленская старина, II, с. 208—209.

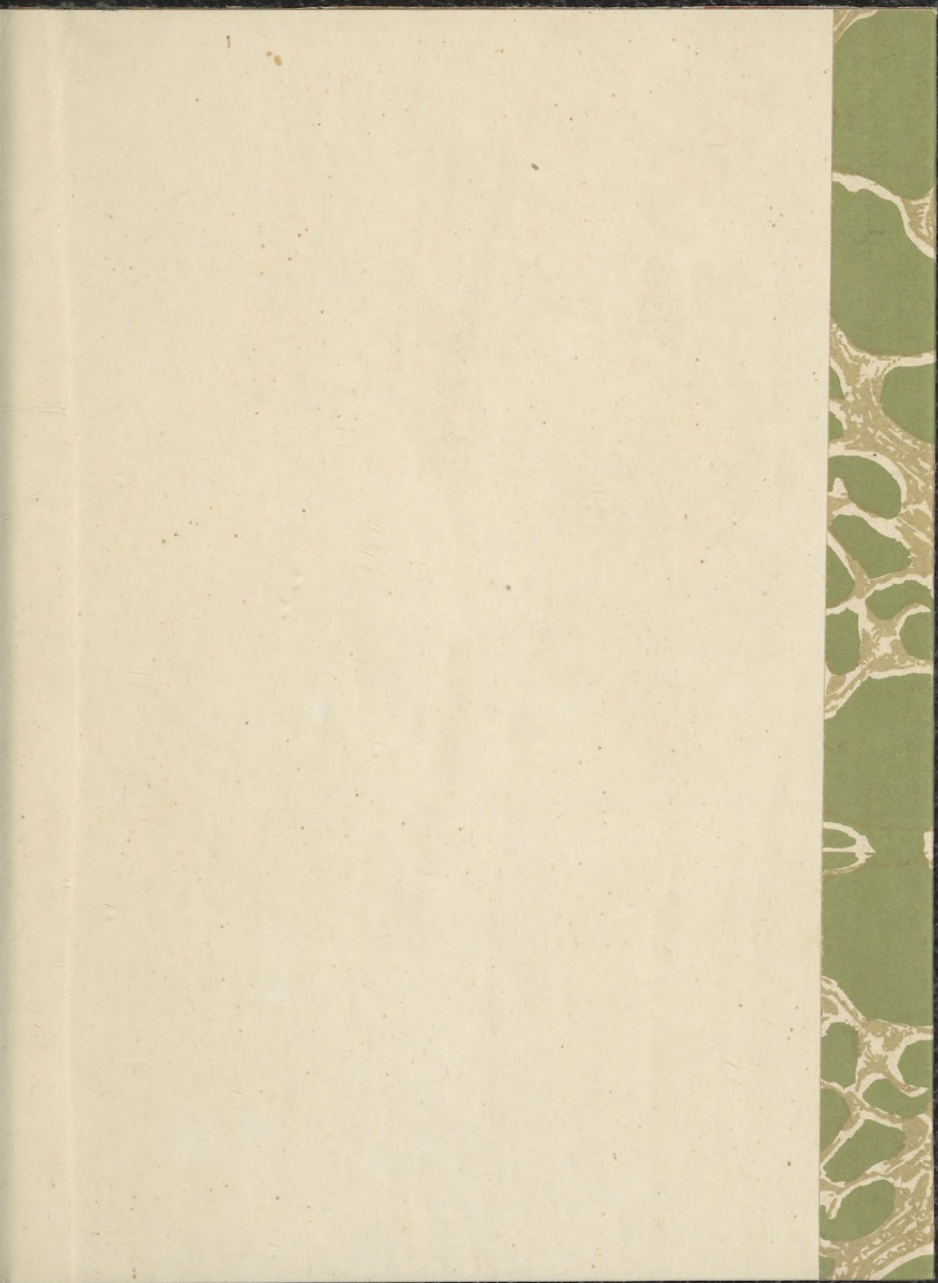
кк

1240977

